

ความเป็นมาและพัฒนาการของลัทธิเต๋า History and Development of Taoism

พนมกร คำวัง

Phanomkorn Khamwang

นักวิชาการอิสระ

Independent Academician

E-mail : pana_222@yahoo.com

วันที่รับบทความ (Received) : 2 มิถุนายน 2562

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 30 มิถุนายน 2562

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 11 กรกฎาคม 2562

บทคัดย่อ

เต๋า คือ ดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย ตัดความฟุ้งเฟ้อ เลิกละ การศึกษาเล่าเรียน หยุดสร้างวัฒนธรรมและอารยธรรมต่างๆ หากมนุษย์กลับเข้าหาเต๋า ก็ย่อมจะมีความสุขอย่างเต็มตัว ลัทธิเต๋าสอนให้มนุษย์ดำเนินชีวิตไปตามธรรมชาติ ให้เรียนรู้ธรรมชาติและวิถีปฏิบัติให้ สอดคล้องและกลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่ขัดแย้งหรือฝ่าฝืนต่อธรรมชาติ ดังนั้น คำสอนของลัทธิเต๋าจึงคล้ายคลึง กับคำสอนของพุทธศาสนาในแง่อุดมคติชีวิตหรือจุดหมายสูงสุดของชีวิต หมายความว่าสถานะของเต๋าคือคล้ายกับ สถานะของนิพพานในพุทธศาสนานั้นเอง สรุปแล้ว เต๋าสอนให้เอาเต๋าเป็นอุดมคติชีวิต ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และสังคม เพื่อให้ทุกอย่างดำเนินไปอย่างสมดุลหรือเป็นทางสายกลาง

คำสำคัญ: ธรรมชาติ, เต๋า, จุดหมายสูงสุดของชีวิต

Abstract

Taoism is the way to live in harmony with nature and live a simple life, cut extravagance, quit education, and creating various cultures and civilizations. If humans turn to the Tao, surely they will receive peace in Taoism and living in natural ways. To learn and practices harmoniously with nature inimical ways. Furthermore, the teaching of Taoism is similar to the teachings of Buddhism in terms of the ultimate goal of life. Therefore, the state of Taoism is similar to the state of Nirvana in Buddhism. To summarize, Laozi taught that Taoism is the idea of life composed of economic, political, and social dimensions thus for everything goes well balancing in a middle way.

Keywords: nature, Taoism, the ideal of life

1. ประวัติของเล่าจื๊อ (Lao Tzu)

ชีวประวัติของเล่าจื๊อ (ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, 2549) ส่วนใหญ่ได้จากตำนานและการบอกเล่าต่อกันมา บางตอนก็ขาดหายไป หรือการบอกเล่าบางช่วงก็แตกต่างกัน ทำให้คนรุ่นหลังไม่ทราบความเป็นจริงเกี่ยวกับชีวิต

ของท่านได้มากนัก เนื่องจากไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเหมือนในสมัยหลัง อย่างไรก็ตามชาวจีนส่วนใหญ่ให้ความเคารพและยกย่องว่า เล่าจื้อเป็นนักปรัชญาผู้ยิ่งใหญ่คนหนึ่งในประวัติศาสตร์จีน หลักจากเล่าจื้อสิ้นชีพไปแล้ว ชาวจีนที่เคารพนับถือพากันสร้างศาลเจ้าขึ้นมา แล้วอัญเชิญดวงวิญญาณของเล่าจื้อไปสถิต แล้วทำการบูชาบวงสรวงดวงวิญญาณของท่าน ในที่สุดเล่าจื้อได้รับการยกย่องในฐานะเป็นศาสดาและคำสอนของท่านได้กลายเป็นศาสนา เรียกชื่อว่า “ศาสนาเต๋า”

ตำนานเล่าถึงชีวิตของเล่าจื้อว่า เล่าจื้อเกิดได้ต้นหม่อนประมาณ 604 ปีก่อนคริสต์ศักราช (ประมาณ 62 ปีก่อนพุทธศักราช หรือเกิดหลังพระพุทธเจ้า 18 ปี) ณ หมู่บ้านจูเหยง ตำบลหลี่เซียง อำเภอคู รัฐฉี (ซู) ซึ่งตั้งอยู่ทางภาคกลางของจีน ตามหลักฐานระบุว่า เล่าจื้อมาจากตระกูลค่อนข้างยากจน ตอนที่เขาคลออกมาจากท้องแม่ มีลักษณะแปลกจากเด็กทั่วไป คือ เป็นทารกที่มีผมขาวโพลน ด้วยเหตุนี้แม่จึงตั้งชื่อว่า “เล่า” (เหล่า) แปลว่า เด็กแก่ หรือ ผู้เฒ่า สมัยต่อมาคนเรียกท่านว่า “เล่าจื้อ” หมายถึงปราชญ์ผู้เฒ่า ตำนานเล่าว่า เล่าจื้ออยู่ในครรภ์มารดาเป็นเวลานานถึง 62 ปี หลักฐานบางชิ้นระบุว่า เล่าจื้ออยู่ในครรภ์แม่นานถึง 72 ปี เมื่อคลอดจากครรภ์มารดา มือซ้ายชี้ขึ้นไปบนท้องฟ้าและมือขวาชี้ลงดิน พร้อมกับกล่าวว่า “**ในท้องฟ้าเบื้องบน ในพื้นดินเบื้องล่าง เต๋าเท่านั้นควรเป็นที่สักการะ**” ตำนานบางเล่มระบุว่า เล่าจื้อมีชื่อเดิมว่า “เอ๋อ” ต่อมาได้เปลี่ยนจากชื่อเดิมมาเป็น “ตาน” และชื่อสุดท้าย คือ “เล่าจื้อ”

เล่ากันว่า เล่าจื้อเฉลียวฉลาดมาแต่เยาว์วัย เป็นคนสนใจในการศึกษามาก และส่วนใหญ่ได้ศึกษาหาความรู้จากธรรมชาติ ครั้นถึงวัยหนุ่มได้สอบเข้ารับราชการในตำแหน่งพนักงานประจำหอสมุดหลวง มีหน้าที่บันทึกจดหมายเหตุ และเป็นอาลักษณ์ของพระเจ้าแผ่นดิน เล่าจื้อ ปฏิบัติหน้าที่อย่างดีจนกระทั่งได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นตามลำดับจนถึงตำแหน่งผู้อำนวยการหอสมุดหลวง ขณะเดียวกัน เล่าจื้อได้ศึกษาหาความรู้จนกลายเป็นผู้ที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าเป็นนักปราชญ์ ท่านได้ศึกษางานราชการ ได้รู้ได้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศจีน ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ได้เห็นความเหลวแหลกในวงราชการและสภาพการเมืองการปกครองที่เสื่อมโทรมลงจนเป็นสาเหตุให้เกิดความเบื่อหน่าย ในที่สุดได้ลาออกจากราชการ หลังจากลาออกจากราชการแล้ว เล่าจื้อได้ตัดสินใจเดินทางออกจากแคว้นโฮหนาน โดยใช้ควายเป็นพาหนะ ท่านนั่งบนหลังควายมุ่งหน้าไปทางทิศตะวันตกของประเทศจีน กระทั่งถึงพรมแดนได้พบกับนายด่านผู้ตรวจคนเข้าออกระหว่างพรมแดน นายด่านถามว่า ท่านคือเล่าจื้อใช่ไหม เมื่อรู้ว่าใช่ ก็เสนอเงื่อนไขว่า ก่อนที่จะผ่านพรมแดนออกไป ขอให้บันทึกปรัชญาชีวิตมอบให้แล้วก็จะอนุญาต

เล่าจื้อได้บันทึกคำสอนของตนให้ชื่อว่า “เต๋า-เต๊ะ-จิง” สำคัญในคัมภีร์นี้ ว่าด้วยโลก ธรรมชาติ และชีวิต หลังจากเล่าจื้อผ่านด่านไปแล้ว ก็หายสาบสูญไปโดยไม่มีร่องรอย ไม่มีใครพบเห็นท่านอีก จึงไม่รู้ว่าเล่าจื้อไปพำนักอยู่ ณ ที่ใด และสิ้นชีพเมื่อใด ตำนานบางเล่มกล่าวว่า เมื่อเล่าจื้อเดินทางไปถึงด่านตรวจคนเข้าออก นายด่านทราบว่าเป็นเล่าจื้อ จึงขอให้บันทึกปรัชญาแห่งชีวิตให้ก่อนจึงจะอนุญาตให้ผ่านด่านไป เล่าจื้อก็บันทึกปรัชญาของตนให้ หลังจากนั้นนายด่านได้อ่านปรัชญาของเล่าจื้อก็เกิดศรัทธาในตัวเล่าจื้อมาก จนขอเดินทางติดตามเล่าจื้อไป ต่อจากนั้นไม่ทราบว่าเป็นเล่าจื้อไปพำนักอยู่ ณ ที่ใด มีชีวิตอยู่ในโลกนานเท่าใด ไม่มีใครพบเห็นท่านอีกเลย

ตำนานบางเล่ม กล่าวถึงการเดินทางของเล่าจื้อไว้แตกต่างจากที่กล่าวมา นั่นคือเล่าจื้อเดินทางโดยใช้เกวียนเป็นพาหนะ กระทั่งเดินทางไปถึงด่านตรวจคนเข้าเมือง ได้สนทนากับนายด่าน เรื่องราวต่างๆ เหมือนกันที่กล่าวข้างต้น แต่ต่างกันเพียงตอนที่นายด่านขอเดินทางไปกับเล่าจื้อ โดยขอนั่งเกวียนไปด้วย แล้วหายสาบสูญไปด้วยกัน

หลังจากเล่าจื้อสิ้นชีพไปแล้ว ชาวจีนให้การยกย่องท่านว่าเป็นนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ แล้วพากันสร้างปูชนียสถานขึ้นเป็นที่ระลึก ณ ตำบลที่เล่าจื้อเกิด คำสอนของเล่าจื้อได้รับการเผยแพร่อย่างกว้างขวาง

ซึ่งประชาชนยึดถือเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจ จักรพรรดิองค์หนึ่งของจีนเสด็จขึ้นครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ. 1193-1231 ทรงยกย่องเล่าจื้อ โดยออกประกาศในพระราชกฤษฎีกาให้เล่าจื้อเป็น “ปฐมจักรพรรดิ” เป็นบรรพบุรุษจอมปราชญ์ของจีน กระทั่งคำสอนของเล่าจื้อได้กลายมาเป็นศาสนาเต๋าหรือศาสนาเล่าจื้อและตัวเล่าจื้อเองก็กลายมาเป็นศาสดาของศาสนาเต๋านี้ที่สุด

2. บุคลิกของเล่าจื้อ

ตามหลักฐานกล่าวถึงบุคลิกของเล่าจื้อไว้ว่า เล่าจื้อเป็นคนศีรษะล้านหนวดยาว ชอบขี่ควาย ดำเนิน เล่าว่า ตอนที่เล่าจื้อเกิดความเบื่อหน่ายต่อสังคม ได้ลาออกจากราชการ ครั้งหนึ่งท่านได้พบขงจื้อ ทั้งสองได้สนทนากันเกี่ยวกับปัญหาธรรมหลายประการ

ตอนหนึ่งขงจื้อกล่าวกับเล่าจื้อว่า “การมาครั้งนี้มีความปรารถนาจะมาคารวะปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ในอดีต” เล่าจื้อกล่าวตอบว่า เลิกปรารถนาเสียเถิด อย่าไปคิดอะไรเลย ปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่เหล่านั้นไม่มีชีวิตเหลืออยู่แล้ว ที่เหลืออยู่ก็มีแต่เงาและกระดูกเท่านั้น ขงจื้อถามว่า “ศึกษาเรื่องเต๋ามาแล้ว ยังไม่เข้าใจว่าเต๋าคืออะไร?” เล่าจื้อมิได้ตอบคำถามของขงจื้อโดยตรง แต่เลี่ยงตอบไปในทำนองว่า “ถ้าเต๋ามาอยู่ในตัวคนได้ ใครเล่าจะไม่ปรารถนาเต๋าคือ ทำไมท่านจึงไม่หาเต๋ามาอยู่กับตัวท่านบ้าง?”

คำสอนของเล่าจื้อปรากฏอยู่ในเต๋า-เต๊ะ-จิง บทที่ 49 และบทที่ 63 ซึ่งเป็นเรื่องบ่งบอกถึงบุคลิกภาพและอุปนิสัยได้ดี มีข้อความว่า “ผู้ที่ชั่วร้ายต่อข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็เป็นคนดีต่อเขา ผู้ทำความดีต่อข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ทำดีต่อเขา ผู้ซื่อสัตย์ต่อข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ซื่อสัตย์ต่อเขา ผู้ไม่ซื่อสัตย์ต่อข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ยังซื่อสัตย์ต่อเขา” “คนในโลกนี้นับถือข้าพเจ้าว่าเป็นปราชญ์ แต่ข้าพเจ้ามิได้เป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้ามีสมบัติอยู่ 3 อย่างที่ต้องคอยรักษาให้มีในตนตลอดมา คือ ความเมตตา กรุณา ความกระหมัดกระหม่อม และความอ่อนน้อมถ่อมตน”

จากคำสอนข้างต้นแสดงให้เห็นบุคลิกภาพของเล่าจื้อได้เป็นอย่างดีว่าเป็นคนมีเมตตา กรุณา มีชีวิตเรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ ใช้สิ่งของที่จำเป็นต่อชีวิต รักความสงบ และมีความอ่อนน้อม ไม่โอ้อวด แม้ผู้คนให้ความยกย่องว่าเป็นนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ ก็ไม่ติดอยู่กับคำสรรเสริญเยินยอเหล่านั้น อาจกล่าวได้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวของเล่าจื้อ

มีข้อความตอนหนึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์เต๋า-เต๊ะ-จิง คือ ผู้คนที่ทั้งหลายมีความสุข ข้าพเจ้าชอบส่งดี ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาความสุขเช่นผู้คนเหล่านั้น ข้าพเจ้าชอบอยู่ตามลำพัง จงดีเถิดข้าพเจ้าเกิด ข้าพเจ้าเป็นคนโง่ เป็นคนขลาด แตกต่างจากผู้คนที่ปวง ข้าพเจ้าหลีกเลี่ยงหนีคนทั้งหลายมาเพื่อแสวงหาเต๋าคำพูดของข้าพเจ้าง่ายที่จะรู้ และง่ายต่อการปฏิบัติ แต่หากคนล่วงรู้ได้ไม่ เพราะคนทั้งหลายไม่รู้จักรักรวมชาติอย่างแท้จริงและไม่รู้จักข้าพเจ้า

คำสอนข้างต้นแสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของเล่าจื้อได้อย่างชัดเจนว่า ท่านเป็นบุคคลที่ไม่ยึดถือความสุขอย่างคนทั่วไป หมายถึงความสุขทางกาย เช่น สุขจาก รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย แต่ปรารถนาความสงบทางใจ (สุขทางใจ)

เล่าจื้อมักจะมีมุมมองอะไรแตกต่างไปจากผู้คนทั้งหลาย มองเห็นสิ่งต่างๆไม่เหมือนกับคนทั่วไปมองเห็น และมักจะมีคิดแตกต่างจากความคิดที่คนทั้งหลายคิด สังเกตได้จากคำสอน เล่าจื้อจะสอนด้วยถ้อยคำสั้นๆ แต่มีความหมายกว้างและลึกซึ้ง

ด้วยเหตุนี้คำสอนในลัทธิเต๋ามีเสน่ห์ ชวนให้คิดและทำทลายให้คนทั้งหลายหันมาศึกษาและตีความ ตัวอย่างคำสอนที่น่าศึกษา เช่น “ประตูที่ปิดดีแล้วไม่ต้องใส่กลอน นกวิ่งที่ตีไม้ทิ้งรอยเท้าไว้ข้างหลัง” เป็นต้น

3. คัมภีร์เต๋า-เต้ะ-จิง

คำว่า “เต๋า-เต้ะ-จิง” (Tao-Teh-Ching) (ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, 2549) แปลว่า **สูตรว่าด้วยคุณสมบัติของเต๋า** หรือ **คัมภีร์ว่าด้วยวิถีทางแห่งคุณธรรม** แยกได้ 3 คำ คือ **เต๋า:** ทาง **เต้ะ:** ความดี **คุณธรรม** และ **จิง:** สูตร วรรณคดีชั้นสูง คนทั่วไปเชื่อว่าคัมภีร์เต๋า-เต้ะ-จิง เล่าจื๊อเป็นผู้รจนา (เขียน) ขึ้นหลังจากลาออกจากราชการแล้ว โดยใช้ภาษาโวหารสั้นๆ เป็นบทกวีที่ลึกซึ้ง มีความหมายกว้าง ยากต่อการเข้าใจ คัมภีร์เต๋า-เต้ะ-จิง บรรจุถ้อยคำทั้งหมดประมาณ 5,500 คำ แบ่งได้ 81 บท แยกเป็น 2 ภาค คือ ภาคแรก 37 บท และภาคที่ 2 44 บท ในสมัยหลัง จำนวนคำในคัมภีร์มีมาน้อยแตกต่างกันไป เนื่องจากมีผู้บันทึกหลายคนและหลายแบบ ในที่สุดมีผู้พยายามย่อคัมภีร์เดิมลงให้เหลือจำนวน 5,000 คำ เรียกว่า **“คลาสสิก 5,000 คำ”**

นักปราชญ์บางท่านให้ทัศนะว่า คัมภีร์เต๋า-เต้ะ-จิง ไม่ใช่ผลงานการรจนาของเล่าจื๊อทั้งหมด แต่มีศิษย์คนสำคัญของท่านเป็นผู้เรียบเรียงและรวบรวมขึ้นเป็นคัมภีร์ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน นี่เป็นเพียงทัศนะส่วนตัวเท่านั้น ไม่อาจวินิจฉัยได้ว่ามีความจริงมากน้อยเพียงใด

4. วิเคราะห์ที่มาของเต๋า-เต้ะ-จิง

เต๋า-เต้ะ-จิง เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นคัมภีร์ทางปรัชญา และศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดเล่มหนึ่งของจีน เชื่อกันว่าคัมภีร์นี้รจนาขึ้นในสมัยที่เล่าจื๊อยังมีชีวิตอยู่ และถูกถ่ายทอดสืบต่อกันมาตามลำดับเป็นเวลานับพันปี กระทั่งภายหลังมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า สิ่งที่เคยยอมรับกันมานานเหล่านี้ มีความเป็นจริงมากน้อยเพียงใด หรือเป็นเพียงความเชื่อเท่านั้น ครั้นเวลาล่วงมาถึงสมัยของลัทธิขงจื๊อใหม่ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 18 นักปรัชญาในสำนักขงจื๊อพากันตั้งคำถามว่า “เล่าจื๊อ” เป็นบุคคลที่อยู่ในประวัติศาสตร์จริงหรือ? และคำถามนี้ยังเชื่อมโยงไปถึงที่มาของคัมภีร์เต๋า-เต้ะ-จิง อีกด้วย นั่นคือ คัมภีร์เต๋า-เต้ะ-จิง เป็นผลงานของใคร หากเล่าจื๊อเป็นบุคคลที่ไม่ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์จริง

การศึกษาค้นคว้าหาที่มาของคัมภีร์เต๋า-เต้ะ-จิง ยังหาข้อสรุปมิได้ เนื่องจากข้อมูลที่ได้มาต่างก็ขัดแย้งกัน ซึ่งพอแยกออกได้เป็น 2 ประเด็น คือ

1. ประเด็นแรก กลุ่มคนคณะหนึ่งที่ศึกษาและได้ข้อมูลมา ตั้งข้อสังเกตว่า คัมภีร์เต๋า-เต้ะ-จิง น่าจะเป็นผลงานการเขียนที่เกิดขึ้นในสมัยชุนชิว นักปราชญ์ท่านหนึ่งชื่อ **หูจื๊อ** ได้สนับสนุนทัศนะอันนี้ โดยให้เหตุผลว่าการใช้ถ้อยคำเยน-อัน ควบคู่กัน มีใช้วิธีการของเม่งจื๊อ ซึ่งการใช้ถ้อยคำดังกล่าวปรากฏอยู่ในหนังสือโซจวนเช่นกัน สำหรับทัศนะของบุคคลคณะแรกนี้ได้รับการคัดค้านมาก

2. ประเด็นที่สอง กลุ่มบุคคลที่ศึกษาและได้ข้อมูลมา วิเคราะห์ว่า คัมภีร์เต๋า-เต้ะ-จิง เป็นผลงานการเขียนเริ่มปรากฏขึ้นในสมัยเจียนก๊ก โดยอ้างเหตุผลว่า สำนวนและวิธีการเขียนคัมภีร์เต๋า-เต้ะ-จิง เป็นต้นว่า การใช้สัมผัสนอกและการกล่าวถึงเนื้อเรื่องในบรรทัดแรกนั้น เป็นวิธีการเขียนเริ่มต้นในสมัยเจียนก๊ก ทัศนะของคณะบุคคลกลุ่มที่สองนี้ ยังให้แนวคิดเกี่ยวกับวิธีการเขียนเปรียบเทียบผลงานการรจนาคัมภีร์เต๋า-เต้ะ-จิง ว่า คล้ายคลึงกันมากกับผลงานการเขียนในสมัยเจียนก๊ก จึงมีความเชื่อมั่นว่า ผลงานการรจนาคัมภีร์เต๋าน่าจะอยู่ในสมัยเจียนก๊ก สำหรับทัศนะของกลุ่มที่สองนี้ยังไม่เป็นที่ยอมรับกันมากนัก อย่างไรก็ตามจะต้องค้นหาความจริงต่อไปจนกว่าจะสามารถค้นพบหลักฐานได้มากพอที่จะยืนยันว่า เต๋า-เต้ะ-จิง เป็นผลงานการรจนาของเล่าจื๊อ หรือเกิดขึ้นในสมัยใด แต่ทัศนะของกลุ่มที่หนึ่งนั้นได้รับการคัดค้านกันมากและไม่เป็นที่ยอมรับในที่สุด

5. ความหมายของเต๋า

คำว่า “เต๋า” ตามอักษรจีน หมายถึง วิธีแห่งธรรมชาติ นอกจากนี้ เต๋ามีนักปราชญ์ให้ความหมายไว้มากมาย เช่น เต๋า หมายถึง หนทาง (มรรคา), กฎ, จารีต, พิธีการ, คุณสมบัติ, กฎแห่งการย้อนกลับ, ธรรมชาติ, กฎแห่งธรรมชาติ เป็นต้น

ในคัมภีร์เต๋า-เต้-จิง บทที่ 1 เล่าจื๊อ กล่าวถึงความหมายของเต๋าวังนี้ “เต๋าที่เรียกขานกัน มิใช่เต๋าที่แท้ นามที่บัญญัติก็มีชื่อนามที่แท้ **อภาวะ** คือ ความไม่มี (รูปร่างหรือความว่าง) เป็นการณเหตุตั้งต้นแต่ฟ้าดิน **ภาวะ** คือ ความมี (รูปร่าง) เชื่อว่าเป็นมารดาของสรรพสิ่ง การตั้งอยู่ในอภาวะตลอดไปทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งและการตั้งอยู่ในภาวะเป็นนิจ ทำให้เห็นร่องรอยของสรรพสิ่ง อภาวะและภาวะโดยเนื้อแท้กำเนิดมาจากเอกภาพเดียวกัน เพียงแต่เรียกชื่อต่างกัน ทั้งสองเป็นธรรมชาติที่ลึกซึ้ง เป็นประตุ (ทวาร) แห่งความเปลี่ยนแปลงอันลึกลับของสรรพสิ่ง”

จากข้อความในคัมภีร์เต๋า บทที่ 1 นี้ อาจอธิบายความหมายของเต๋าได้ว่า คำว่า “เต๋า” เป็นเพียงชื่อสมมุติ ที่เล่าจื๊อเรียกสภาวะอันหนึ่ง ซึ่งสภาวะดังกล่าวไม่มีชื่อ หรือเป็นนิรนาม และสภาวะอันนี้เป็นสิ่งแท้จริง มีอยู่ เป็นอยู่ ด้วยตัวเอง ไม่มีเบื้องต้นและที่สุด เป็นความจริงสูงสุด (สัจภาวะ) สรรพสิ่งถือกำเนิดมาจากสภาวะอันนี้ เล่าจื๊อกล่าวถึงสภาวะของเต๋าวามี 2 อย่าง คือ **อภาวะ** หมายถึงสภาวะที่ไม่มีหรือว่าง หมายถึงไม่มีรูปร่าง ไม่อาจรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส สภาวะอันนี้เป็นสิ่งที่ละเอียดและประณีตที่สุด และเป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่งนับแต่ฟ้าดิน และ**ภาวะ** คือ ความมี หมายถึง มีรูปร่าง ได้แก่ธรรมชาติ สรรพสิ่งที่รูปร่างถือกำเนิดมาจากสิ่งที่ไม่รูปร่าง ดังนั้นเล่าจื๊อจึงกล่าวว่า โดยเนื้อแท้ อภาวะกับภาวะมาจากเอกภาพหนึ่งเดียว หมายถึงสิ่งที่ไม่รูปร่าง (อภาวะ) คือ มารดาที่ก่อให้เกิดบุตร คือ ธรรมชาติ (ภาวะ) เราไม่สามารถมองเห็นมารดา แต่สามารถมองเห็นบุตร หากเรารู้จักบุตร (ธรรมชาติ) ก็ต้องรู้จักมารดา คือ อภาวะ (ความไม่มี) โดยปริยาย คนส่วนใหญ่สนใจเฉพาะบุตร คือ ธรรมชาติ แต่ไม่ทราบว่ามีบุตร (ธรรมชาติ) มีกำเนิดมาอย่างไร สภาวะทั้งสองอย่างที่เล่าจื๊อกล่าวว่ามีมาจากเอกภาพเดียวกัน ก็สมมุติชื่อว่า “เต๋า” โดยอธิบายว่า สิ่งที่มี (รูปร่าง) เกิดจากสิ่งที่ไม่มี (รูปร่าง) หมายถึงภาวะมาจากอภาวะ หากไม่มีอภาวะ (มารดา) ภาวะ (บุตร) ก็ไม่มี “สรรพสิ่งกำเนิดมาจากเต๋า จึงเป็นจุดเริ่มต้นของจักรภพ มันอยู่ในฐานะเป็นมารดา เมื่อได้ตัวมารดาก็ยอมทำให้รู้จักบุตรของมารดาด้วย เมื่อรู้จักบุตรจริงละผู้เป็นบุตรเสีย หันมารักษาตัวมารดาเอาไว้ วางตนให้อยู่ในความสงบ ปิดบังความสัมพันธ์กับอารมณ์ทางอายตนะ” (อวีซ หอมทวนลม, 2545)

หรือสิ่งที่มีตัวตนเกิดจากสิ่งที่ไม่ตัวตน ทุกสิ่งที่มีรูปร่างเกิดจากความว่าง หากไม่มีที่ว่าง สิ่งเหล่านั้นก็ไม่มีได้ เหมือนขันน้ำ หากขันไม่มีที่ว่างน้ำก็เกิดไม่ได้ หรือหากห้องไม่ว่าง คนเราก็เข้าไปอยู่ในห้องนั้นไม่ได้ เป็นต้น

ในหนังสือ “ศาสนาเปรียบเทียบ” ของเสถียร พันธรังสี ในบทที่ว่าด้วยศาสนาเต๋า มีข้อความกล่าวถึงเต๋าดอนหนึ่งว่า คำว่า “เต๋า” แปลว่า มรรคา หรือ ทาง หมายถึง สภาวะอันเป็นไปโดยธรรมหรือความเที่ยงแท้ (อุดมธรรม) อันเป็นความจริงสูงสุด (Ultimate Reality) เป็นเอกภาพ (Unity) ไม่มีรูปร่าง ไม่อาจรู้ได้ด้วยผัสสะ (Sense)

อุดมธรรมแฝงอยู่ในสรรพสิ่งหรือในธรรมชาติทุกชนิด เต๋าแสดงตัวออกมาในรูปกฎแห่งธรรมชาติ (Law of Nature) ที่ไม่เปลี่ยนแปลง เต๋าเป็นสภาวะทำให้เกิดพลัง (Vital Force) และพลังอันนี้จะได้มาเมื่อเข้าถึงเต๋า

เล่าจื๊อกล่าวว่า ความยุ่งยากทั้งมวลที่มีก่อนจะเกิดโลกและสวรรค์ ก็ยังคงมีความครบถ้วนแห่งความสมบูรณ์ มันเป็นเจ้าของจักรวาล แต่ไม่ทราบชื่อ ข้าพเจ้าจึงเรียกความครบถ้วนสมบูรณ์ว่า “เต๋า” ความพยายามที่จะอธิบายว่าเต๋าคืออะไรนั้นเป็นเรื่องใหญ่ในจักรวาล

ในคัมภีร์เต๋า-เต้ะ-จิง บทที่ 4 เล่าจื้อ อธิบายสภาวะของเต๋าไว้ว่า “เต๋าเป็นสิ่งที่ว่างแต่เมื่อใช้มันเท่าใดก็ไม่หมด” ถ้ามองว่าเต๋าเกิดได้อย่างไร? เล่าจื้อไม่ตอบคำถามนี้โดยตรง แต่ยืนยันว่าเต๋ามีจริง และมีอยู่ก่อนพระเจ้าและโลก ความมีอยู่ของเต๋านั้นเราไม่อาจรู้หรือเข้าถึงได้ด้วยผัสสะทั้งหลาย ในอรรถกถาของเฮงเพียกนักปรัชญาชาวจีน มีข้อความอธิบายสภาวะแห่งความมีอยู่ของเต๋า โดยระบุว่า “จะบอกว่ามันไม่มี ไม่เป็นอะไรก็ไม่ถูกต้อง เพราะสรรพสิ่ง ถือกำเนิดมาจากมัน ครั้นจะบอกว่ามันมี มันเป็นอะไรสักอย่างหนึ่ง ก็ดูเหมือนไม่ตรงนัก เพราะเราไม่อาจมองเห็นตัวมัน”

6. สัญลักษณ์ของลัทธิเต๋า

สัญลักษณ์โดยตรงของลัทธิเต๋า คือ รูปเล่าจื้อขี่ควาย (กระบือ) หมายถึงการเดินทางครั้งสุดท้ายหลังจากเล่าจื้อลาออกจากราชการ และเดินทางมุ่งหน้าสู่พรมแดนด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของมณฑลโสหนาน โดยขี่หลังควายในการเดินทาง หลังจากออกจากพรมแดนจีนไป ก็ไม่ปรากฏร่องรอยว่า เล่าจื้อไปพำนักอยู่ ณ ที่ใด และมีชีวิตอยู่ยาวนานก็ปี ไม่มีใครพบเห็นหรือมีหลักฐานอื่นใดชี้บ่ง

สัญลักษณ์อีกอย่างหนึ่ง คือ รูปหยาง-หยิน ซึ่งรูปทั้งสองนี้มีรากฐานแนวความคิดมาจากคัมภีร์เต๋า-เต้ะ-จิง บทที่ 42 มีข้อความว่า “เต๋าเป็นมูลเหตุให้เกิดหนึ่ง หนึ่งเป็นมูลเหตุให้เกิดสอง สองเป็นมูลเหตุให้เกิดสาม และสามเป็นมูลเหตุให้เกิดสรรพสิ่ง”

สัญลักษณ์หยาง-หยิน ถือว่าเป็นทฤษฎีทางปรัชญาของจีนที่มีมาแต่โบราณ และเล่าจื้อได้นำแนวความคิดเรื่องหยาง-หยินนี้มากล่าวไว้ในลัทธิของตน

7. พัฒนาการของลัทธิเต๋า

สรรพสิ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกฎแห่งกาลเวลา ลัทธิเต๋าก็ตกอยู่ในกฎนี้เช่นกัน นั่นคือ คำสอนดั้งเดิมของเล่าจื้อ สอนให้คนเราดำเนินชีวิตไปสู่อุดมคติสูงสุด คือ เต๋า โดยการปรับชีวิตให้กลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่ฝืนหรือขัดขืนต่อกฎธรรมชาติ รู้จักละ รู้จักเลิก ไม่ทะเยอทะยาน เท่ากับการทำจิตให้ว่างจากกิเลสตัณหาทั้งหลาย เพราะการจะเข้าถึงเต๋านั้นต้องพยายามเอาชนะตนเองให้ได้ หมายถึงการเอาชนะกิเลสตัณหาของตนเอง เพราะเต๋าคือความว่าง ใครก็ตามไม่ทำจิตของตนให้ว่างก็ไม่อาจเข้าถึงเต๋า ดังนั้นคำสอนดั้งเดิมของเล่าจื้อมุ่งให้คนเราเข้าถึงความสงบแห่งจิต (เต๋า) อันเป็นบรมสุขอย่างแท้จริง เมื่อสิ้นสมัยของเล่าจื้อสานุศิษย์ได้เปลี่ยนแปลงคำสอนเดิมจนแยกออกเป็นนิกาย ประมาณก่อนปี ค.ศ. 97

การเปลี่ยนแปลงคำสอนเริ่มจากความคิดใหม่ในบรรดาสานุศิษย์ที่ตั้งข้อสงสัยว่า เล่าจื้อมีตัวตนจริงหรือไม่ หรือเป็นเพียงผู้วิเศษคนหนึ่งเป็นนิกาย และสงสัยต่อไปว่า คำสอนของเล่าจื้อเป็นคำสอนของเล่าจื้อเองหรือเป็นคำสอนที่มีมาก่อนสมัยเล่าจื้อ จากมูลเหตุเหล่านี้ทำให้สานุศิษย์เปลี่ยนแปลงคำสอนเดิม แยกออกเป็นนิกายต่างๆ คำสอนที่เปลี่ยนแปลงเป็นรูปแบบที่มีลักษณะศักดิ์สิทธิ์ ลึกลับที่มาจากภายนอก เช่น อำนาจของเทพเจ้า ต้องทำการกราบไหว้ขออำนาจจากเทพเจ้าด้วยวิธีการทางไสยศาสตร์ นักบวชในลัทธิเต๋า ผู้มีความชำนาญทางไสยศาสตร์อ้างว่าตนสามารถติดต่อกับสวรรค์ได้ กระทั่งราชสำนักในยุคนั้นก็ได้รับรองปรัชญาและพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ของนักบวชเหล่านี้ ในที่สุดนักบวชในลัทธิเต๋าผู้มีความชำนาญทางไสยศาสตร์กลายเป็นผู้มีอำนาจและอิทธิพลมากในราชสำนัก บางครั้งนักการเมืองและนักปราชญ์ผู้สุจริตต้องพ่ายแพ้ต่อนักพรตผู้อ้างอำนาจเทพเจ้า นักพรตเหล่านี้ได้นำเอาเวทมนตร์คาถามาเป็นเครื่องมือทำมาหากิน ในที่สุดลัทธิเต๋าได้กลายเป็นลัทธิมีเทพเจ้า และเข้าไปผสมผสานในพุทธศาสนานิกายมหายาน มีการเคารพกราบไหว้เทพเจ้าและพระโพธิสัตว์ เช่น เทพเจ้าแห่งความสมบูรณ์ พระเจ้าแห่งยารักษาโรค พระเจ้าแห่งครีวไฟ ฯลฯ นอกจากนี้ยังมี

การบูชาดวงวิญญาณของธรรมชาติ นักบวชในลัทธิเต๋าสอนให้ประชาชนบูชาเทพเจ้าและสวรรค์ โดยอ้างว่ายิ่งบูชาก็ยิ่งได้รับพรตามความปรารถนาของตน และเป็นยาอายุวัฒนะช่วยให้มีชีวิตยืนยาว

คำสอนอีกอย่างหนึ่งที่นักพรตลัทธิเต๋าดัดแปลงมาสอน คือ การพิจารณาโลกและชีวิตด้วยการทำนายทายทัก นักพรตยกตนเป็นผู้วิเศษสามารถติดต่อกับเทพเจ้าและผู้วายชนม์ สามารถบอกเหตุร้ายเหตุดีได้ อย่างไรก็ตามลัทธิเต๋ายังคงอยู่ในฐานะเป็นศาสนาของประชาชน ไม่มีประมุขหรือองค์การบริหารส่วนกลาง แต่มีวัด นักบวชชาย-หญิง ศาลเจ้า และมีสมาคมอยู่ทั่วไปในหมู่ชาวจีน มีการจำหน่ายเครื่องรางของขลัง ประกอบพิธีไล่ผีที่เข้าสิงในตัวคน บางวัดนำเอาศีล 5 ทางพุทธศาสนาไปเป็นแนวปฏิบัติ นอกจากนี้มีการบริโภคอาหารแบบมังสวิรัต และการกำหนดเทศกาลบริโภคอาหารเจประจำปีอีกด้วย ศาสนิกบางคนถือเคร่งในการปฏิบัติ ถึงกับปฏิญาณตนว่าจะบริโภคอาหารเจตลอดชีวิต

ในประเทศไทยมีโรงเจมากกว่า 100 แห่ง ซึ่งเป็นอาหารของผู้บริโภคทั้งหลาย บนแท่นบูชาของลัทธิเต๋า มักจะมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ด้วย การที่ศาสนาเต๋ายกในประเทศไทย รับเอาหลักคำสอนของพุทธศาสนา เช่น พระสูตร และการบูชาพระพุทธรูป อาจมาจากสาเหตุสำคัญอันหนึ่ง คือ ชาวไทยส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนาเหมือนกับชาวพุทธนำเอาหลักคำสอน และพิธีกรรมของพราหมณ์-ฮินดูมาดัดแปลง ให้กลมกลืนกับหลักคำสอนและพิธีกรรมของพุทธศาสนา ซึ่งการผสมผสานระหว่างแนวความคิด และความเชื่อในทำนองนี้มีอยู่ทั่วไปในส่วนต่างๆของโลก

8. เต๋ากับชีวิต

อุดมคติของชีวิตหรือจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตตามคำสอนของลัทธิเต๋า คือ การบรรลุเต๋า ถือว่าเป็นการเข้าถึงบรมสุข การที่จะบรรลุเต๋าได้ หลักการสำคัญคือ มนุษย์จะต้องดำเนินชีวิตไปตามธรรมชาติ สอดคล้องและกลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่ฝืนหรือขัดขืนต่อกฎธรรมชาติ เต๋าจื้อสอนว่า “จงทำตัวให้สมกับธรรมชาติ โดยยึดเต๋าเป็นแนวทาง ความยุ่งยากทั้งหลายในโลกเกิดมาจากการกระทำ และการกระทำทั้งหลายเป็นเรื่องไร้สาระ จงเจียบเสีย ยอมรับโดยไม่ขัดขืนต่อธรรมชาติ จะเป็นหนทางไปสู่ความสุข คนเราไม่อาจทำให้น้ำชุ่มชื้นด้วยโคลนตมให้ใสขึ้นมาด้วยการเอามือกววนไปมา จงปล่อยไว้แล้วน้ำก็จะใสขึ้นมาเอง” จากคำสอนดังกล่าว อาจตีความหมายได้ว่า การดำเนินชีวิตไปตามปกติวิสัย ตามธรรมชาติธรรมชาตินั้น เป็นการสร้างสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างสรรพสิ่ง รู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัดและระมัดระวัง เพราะสรรพสิ่งที่จะดำรงอยู่ก็เพราะการพึ่งพาอาศัยกัน ทุกสิ่งมีความสัมพันธ์กัน การดำเนินไปของทุกสิ่งมีกฎธรรมชาติ (เต๋า) เป็นตัวควบคุม ไม่จำเป็นต้องบัญญัติกฎเกณฑ์ขึ้นมาอีก ปัญหาทั้งหลายเกิดจากการกระทำของมนุษย์ ขอให้มนุษย์เลิกละการกระทำที่ฝืนต่อกฎธรรมชาติเสีย และเมื่อปัญหาเกิดขึ้นก็จงแก้ปัญหาโดยวิธีธรรมชาติ ไม่ควรไปคิดค้นหรือบัญญัติวิธีการอย่างอื่นขึ้นมา เพราะจะทำให้ปัญหาพอกพูนมากขึ้น

ตามทัศนะของเต๋าจื้อ ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้น เกิดเพราะมนุษย์ทำในสิ่งไม่สอดคล้องกับธรรมชาติ เป็นการกระทำที่ฝืนต่อธรรมชาติ เช่น มนุษย์บัญญัติกฎเกณฑ์ที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณี ระเบียบ กฎหมาย หรือข้อบังคับต่างๆขึ้นมาควบคุมสังคม การจัดการศึกษาที่สูงกว่าความจำเป็น ที่ไม่กลมกลืนหรือไม่สอดคล้องกับธรรมชาติ เป็นการแบ่งชั้นวรรณะของคนในสังคม และผู้ที่ศึกษาสูงก็มักนำเอาความรู้มาใช้ในทางเอาัดเอาเปรียบ คดโกง หลอกลวง ต้มตุ๋นคนที่โง่กว่าและอ่อนแอกว่า การจัดการศึกษาเช่นนี้ควรเลิกเสีย นอกจากนี้ผู้ได้รับการศึกษายังประดิษฐ์คิดค้นสิ่งต่างๆขึ้นมา ทำการโฆษณาให้คนเราเกิดความอยากได้ อยากมี ซึ่งเป็นตัวการทำให้เกิดความทุกข์ยาก ทำให้มนุษย์กลายเป็นทาสแห่งกิเลสตัณหา และสิ่งที่ร้ายไปกว่านั้นคือการสมมุติค่าให้สิ่งต่างๆมีราคาแพงวด เช่น สมมุติค่าให้แก่ เงิน ทอง เพชร พลอย เป็นต้น ก็กลายเป็นสาเหตุให้คนเรายื้อแย่งแข่งขัน เพื่อให้ได้ครอบครองสิ่งที่มีค่า (สมมุติ) เหล่านี้ทำให้คนเราต้องแย่งชิง หลอกลวง จี้ปล้น

ทำลาย ข่าพินกัน และการสมมุติเรื่องยศ ตำแหน่ง และฐานันดรต่างๆ ทำให้คนเราติดอยู่ในเรื่อง ลาภ ยศ และ คำสรรเสริญเยินยอ บุคคลที่มีตำแหน่งก็หลงและมัวเมาอยู่ในตำแหน่ง คิดว่าตนเองยิ่งใหญ่ มีอำนาจวาสนา จนเป็นสาเหตุให้เกิดความเหลื่อมล้ำต่ำสูงในสังคมมนุษย์ ทำให้มนุษย์วิงหนีธรรมชาติดั้งเดิมของตน ปัญหาทั้งหลายก็เกิดขึ้น

เล่าจื้อมีความคิดและความเชื่อขั้นพื้นฐานว่า มนุษย์เกิดมาพร้อมกับธรรมชาติ คือ ความรัก (เมตตา) ความสงสาร เห็นอกเห็นใจ และช่วยเหลือผู้อื่น นี่คือธรรมชาติดั้งเดิมของมนุษย์ เมื่อมนุษย์เกิดมา แล้วถูก สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สมมุติขึ้นและสร้างขึ้นดังกล่าว จึงเป็นสาเหตุให้มนุษย์หลงลืม ทอดทิ้งธรรมชาติดั้งเดิมของตน คือ ความรัก ความสงสาร และการช่วยเหลือผู้อื่น

เมื่อธรรมชาติเหล่านี้ไม่เหลืออยู่ในหมู่มนุษย์ ความสับสนวุ่นวาย ความเห็นแก่ตัวก็เข้ามาแทนที่ ในที่สุดมนุษย์ก็ประสบกับความหายนะ ความพินาศ ดังนั้นหากต้องการแก้ปัญหาสังคมให้เกิดความสงบสุข ความสามัคคี และความเจริญก้าวหน้า จะต้องแก้ด้วยการอบรมสั่งสอนให้คนเรากลับคืนไปสู่ธรรมชาติดั้งเดิมของตน โดยการทำลายและยกเลิกสิ่งที่มนุษย์สมมุติและสร้างขึ้นทั้งหมดเสีย เล่าจื้อเห็นว่าการประกอบพิธีกรรมต่างๆ หรือการปฏิบัติตามข้อบังคับทั้งหลายเหล่านั้น เป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย (ไม่จำเป็น) เพราะแทนที่จะเป็นการแก้ปัญหาสังคม แต่กลับเป็นการพอกพูนให้ปัญหาเกิดขึ้นมากมาย กฎหมายถูกบัญญัติขึ้นโดยบุคคลผู้มีสติปัญญา แต่กฎหมายเหล่านั้นไม่อาจกำจัดอาชญากรรมต่างๆ ให้หมดไป กฎหมายหรือกฎข้อบังคับมีมากเท่าใด โจรผู้ร้ายก็ยิ่งชุกชุมมากขึ้นเท่านั้น เราไม่อาจแก้ปัญหาต่างๆ ได้ด้วยการเพิ่มปัญหา (เหมือนการดับไฟด้วยการเติมเชื้อเพลิงเข้าไปในกองไฟ) เล่าจื้อเห็นว่า ความลับของจักรวาลและความจริงทั้งปวงมิได้มาจากสมมุติมนุษย์ แต่มาจากการเข้าถึงธรรมชาติและการเรียนรู้ที่จะเข้าถึงกฎแห่งธรรมชาติ เล่าจื้อไม่สนับสนุนให้รัฐ จัดการศึกษาสูงเกินไปให้แก่ประชาชน เพราะแต่มาได้เข้าถึงด้วยการศึกษาสูง แต่สามารถเข้าถึงได้ด้วยการเรียนรู้ ธรรมชาติและกฎธรรมชาติเท่านั้น ดังนั้นการจัดการศึกษาสูงเกินไปที่ไม่กลมกลืนกับธรรมชาติมีผลเสียมากกว่าผลดี

เล่าจื้อ มิได้สอนให้มนุษย์หลีกเลี่ยงหนีสังคมและประพฤตินอนอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ มีชีวิตอยู่อย่าง แร้นแค้น ยากจน ไม่แสวงหาทรัพย์สินสมบัติ แต่มีจุดประสงค์ให้มนุษย์มีชีวิตอยู่อย่างธรรมดาธรรมชาติ เป็นไปตามทางสายกลาง คือ ให้รู้จักความพอเหมาะพอดีในกาลและเทศะ จึงกล่าวว่าคนเราควรรู้จักพอและรู้จักละ เลิก เพราะวิถีโคจรของเต๋าเป็นวิถีทางแห่งธรรมชาติซึ่งโคจรไปในลักษณะเป็นวงกลม เมื่อหมุนไปครบวงแล้วจะ ย้อนกลับมาที่เดิมอีก เหมือนมนุษย์เกิดมาจากความว่าง ก็จะกลับคืนสู่ความว่าง (ตอนสิ้นชีพแล้ว) เกียรติยศ ชื่อเสียง และความมั่งคั่งทั้งหลาย เป็นสิ่งที่มนุษย์ปรารถนาและแสวงหา แต่สิ่งเหล่านี้ย่อมมีขีดจำกัดและมีจุดจบ หากมนุษย์เราไม่รู้และไม่เข้าใจถึงความเป็นจริงว่าจะต้องพอและจะต้องละ เมื่อมีความโลภมากเกินความ พอเหมาะพอดี มนุษย์ก็จะพาตนเองไปสู่ความพินาศหายนะในที่สุด เปรียบเหมือนคนที่ติดในรสชาติของอาหาร หากไม่รู้จักยับยั้งในการบริโภคก็จะก่อให้เกิดโทษต่อร่างกาย ทำให้ท้องอืด ท้องเฟ้อ ท้องเสีย เป็นอันตรายต่อ สุขภาพอนามัย

ในทัศนะของเล่าจื้อ การดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย ไม่แก่งแย่งแข่งขัน ไม่ทะยานอยากจนเกินพอดี ย่อมไม่มีปัญหา เพราะความสำเร็จที่แท้จริงของมนุษย์นั้นมิใช่การแก่งแย่งแข่งขันและเอาชนะผู้อื่น มิใช่การได้ ครอบครองทรัพย์สินสมบัติอันมหาศาล การมีเกียรติยศชื่อเสียงหรือความปราดเปรื่องใดๆ แต่เป็นการอ่อนน้อม ถ่อมตนต่อผู้อื่น มีความอดทนและความเป็นกลาง (ความยุติธรรม) การที่เล่าจื้อสอนให้ดำเนินชีวิตแบบนี้ มิใช่ สอนให้คนเราเกียจคร้านเป็นคนงอมืองอเท้า ไม่ประกอบกิจการงานอะไร แต่สอนให้คนเรามีให้อยู่หนึ่งเฉย ต้อง ทำงานประกอบกิจการทั้งปวงได้ เพียงแต่ให้รู้จักความพอเหมาะพอดี การให้สิ่งใดแก่ใครก็มีให้หวังผลตอบแทน ให้เป็นไปตามธรรมดาธรรมชาติ คือ คนเราต้องพึ่งพาอาศัยกัน ไม่เอาไรต์เอาเปรียบ ไม่แก่งแย่งแข่งขันกัน

ช่วยชนะมิใช่การเอาชนะผู้อื่น แต่เป็นการชนะตนเอง หากคนเราสามารถเอาชนะตนเองได้ ก็เท่ากับชนะทุกสิ่งทุกอย่าง เล่าจื้อสอนว่า คนที่เข่งเท่าเพื่อให้ตนสูงกว่าผู้อื่นจะยืนอยู่ได้ไม่นาน ความอ่อนโยนย่อมชนะความแข็งกระด้าง คนที่ก้าวเท้ายาวเพื่อให้ล้ำหน้าผู้อื่นย่อมไปไม่ได้ไกล และผู้ที่แสดงตนว่ามีพระเดชพระคุณก็จะกลับกลายเป็นคนที่ถูกเขาเนรคุณ ไม่มีใครยกย่องนับถือ โชคร้ายเป็นที่พิกพิงของโชคดี โชคดีเป็นที่หลบซ่อนของโชคร้าย จงตอบแทนความชั่วด้วยความดี จงรู้ว่าผู้ที่รับปากกายเกินไปมักเป็นคนที่ไม่เชื่อถือและไว้วางใจไม่ได้ ผู้พูดไม่รู้ และผู้รู้ไม่พูด ผู้ที่มองเห็นกิจกรรมเป็นเรื่องง่ายเกินไปมักจะต้องเผชิญกับอุปสรรค (ในภายหลัง)

9. เต่ากับโลกและจักรวาล

เล่าจื้อ มองความเป็นไปของโลกและจักรวาลแบบทฤษฎีย้อนกลับ สาระสำคัญของทฤษฎีนี้คือสรรพสิ่งดำเนินไปเป็นวงกลมหมุนเวียนไปมาเป็นวงกลมโดยไม่สิ้นสุด ในทัศนะของเล่าจื้อ จุดจบ คือ จุดเริ่มต้นชีวิต คือ ความเปลี่ยนแปลง ความเจริญและความเสื่อมสลับสับเปลี่ยนกันเหมือนกลางวันกับกลางคืน จุดสุดยอดของความรุ่งโรจน์ คือ จุดเริ่มต้นแห่งความเสื่อม ทุกสิ่งในจักรวาลถูกควบคุมด้วยอำนาจของเต่า

เล่าจื้อกล่าวว่า ปัญหาเกี่ยวกับที่มาของจักรวาลเป็นปัญหาที่ทำทนายให้มนุษย์ครุ่นคิดและค้นหา ข้าพเจ้าจะเล่าถึงความเป็นไปที่ประมาณว่าน่าจะเป็นเช่นนั้น หยินผู้ยิ่งใหญ่เป็นสันติ (ความสงบ) ที่ส่งางามหยางผู้ยิ่งใหญ่เป็นความคล่องแคล่วปราดเปรียวอันนำอศรรย์มาจากพื้นโลก เมื่อทั้งสองมาบรรจบกันและรวมกันก็บังเกิดเป็นสรรพสิ่งขึ้น บางทีเราอาจมองเห็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน แต่เราไม่อาจสังเกตเห็นเค้าโครงของมันได้ ความเจริญเติบโตสลับสับเปลี่ยนกับความเสื่อมสลาย เช่น ความเต็มกับความพร่อง ความมืดกับความสว่าง ทุกสิ่งหมุนเวียนเปลี่ยนไป พร้อมกับวัน เดือน ปี เราสามารถสังเกตเห็นได้ว่า ในวันหนึ่งๆมีอะไรเกิดขึ้นและดำเนินไป แต่เราไม่อาจสังเกตเห็นรายละเอียดของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสิ่งเหล่านั้น ชีวิตมาจากจุดเริ่มต้นและความตาย คือ การย้อนกลับไปสู่จุดนั้น ด้วยเหตุดังกล่าว จุดเริ่มต้นของสิ่งหนึ่งหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมาไม่รู้จบ หากปราศจากเต่า อะไรเล่าจะเป็นหลักก่อกำเนิดที่ผูกพันอยู่กับสรรพสิ่ง

ในทัศนะของเล่าจื้อในเรื่องที่มาของโลกและจักรวาล สรรพสิ่งมาจากเต่า เมื่อสรรพสิ่งมีขึ้น จำเป็นต้องมีกฎขั้นพื้นฐาน เรียกว่า “กฎแห่งการย้อนกลับ คือ การเคลื่อนที่ของเต่า” หมายถึง หากสิ่งใดสิ่งหนึ่งทำให้เกิดคุณภาพสูงสุด และคุณภาพเหล่านี้จะย้อนกลับไปในทิศทางตรงกันข้ามเสมอ คำสอนเกี่ยวกับความเป็นไปของโลก จักรวาล และชีวิต เล่าจื้อมักจะสอนให้มองแบบทฤษฎีย้อนกลับ คือ ทุกสิ่งที่จะพัฒนาตนเอง จะต้องพัฒนาแบบตรงกันข้าม ในสิ่งที่ตรงกันข้ามนั้น หากเราเข้าใจในกฎขั้นพื้นฐานของธรรมชาติ ก็ใช้กฎอันนี้ในการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่เราต้องการได้ ตัวอย่างเช่น หากเราต้องการสิ่งใดสิ่งหนึ่งสำเร็จในทางที่ต้องการ เราต้องเริ่มต้นจากแนวทางที่ตรงกันข้าม หรือเราต้องการจะรักษาสิ่งใดไว้ เราต้องยอมรับกฎบางอย่างในแนวทางที่ตรงกันข้ามกับสิ่งนั้นก่อน เหมือนคนที่มึนงงอ่อนแอต้องการให้ตนมีร่างกายแข็งแรง อันดับแรกเขาก็ต้องยอมรับว่า เขามีร่างกายอ่อนแอเสียก่อน หรือหากคนกลุ่มใดต้องการดำรงรักษาลัทธิทุนนิยมไว้ พวกเขาจะต้องเริ่มต้นด้วยการยอมรับรากฐานบางอย่างของลัทธิสังคมนิยมก่อน เมื่อเข้าใจถึงกฎพื้นฐานก็จะสามารถปรับชีวิตให้ดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและปลอดภัย พร้อมกับสามารถก้าวไปถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้

ลัทธิเต๋า สอนให้มนุษย์ดำเนินชีวิตไปตามธรรมชาติ ให้เรียนรู้ธรรมชาติและวิถีปฏิบัติให้สอดคล้องและกลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่ขัดขืนหรือฝ่าฝืนต่อธรรมชาติ หมายถึงการใช้ชีวิตอย่างสงบ เรียบง่าย ไม่แก่งแย่งแข่งขัน ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย รู้จักความพอเหมาะพอดี ไม่ดิ้นรนแสวงหาสิ่งต่างๆเกินความจำเป็น ทำจิตใจให้สงบเยือกเย็น มีเต๋าเป็นอุดมคติ คำสอนของลัทธิเต๋ามีอิทธิพลมากต่อด้านงานศิลปะ ศิลปินของจีนมักยึดเอาหลักคำสอนของลัทธิเต๋าในการสร้างผลงานด้านศิลปะการวาดภาพ และมักเดินทางท่องเที่ยวไปตามสถานที่ต่างๆ เพื่อชมความสวยงามของธรรมชาติ และปล่อยจิตใจให้ดื่มด่ำอยู่กับความงดงามและความสงบเรียบง่ายของ

ธรรมชาตินั้น เช่น ป่า เขา ลำเนาไพร น้ำตก ลำธาร ห้วยละหาน แมกไม้ เป็นต้น หลักจากนั้นพวกเขาก็จะปล่อยจิตใจให้ซึมซับเอาธรรมชาติแล้ววาดภาพไปตามความทรงจำเหล่านั้น ภาพวาดจึงออกมาอย่างงดงามเป็นธรรมชาติ อันมาจากจินตนาการอันซึมซับจากธรรมชาตินั่นเอง

คำสอนของลัทธิเต๋าคล้ายคลึงกับคำสอนของพุทธศาสนา ในแง่ของอุดมคติชีวิตหรือจุดหมายสูงสุดของชีวิต กล่าวคือ สภาวะของเต๋าคล้ายกับสภาวะของนิพพานในพุทธศาสนา แต่จะแตกต่างกันในรายละเอียด ซึ่งการอธิบายสภาวะของเต๋าของเล่าจื๊อนั้น ยังเป็นแบบทวินิยม คือ เต๋ามีสภาพที่ไม่มีรูปร่าง (อภาวะ) และในขณะเดียวกันเต๋าก็มีสภาพที่มีรูปร่าง (ภาวะ) สิ่งที่มีรูปร่างมาจากสิ่งที่ไม่มีรูปร่าง หมายถึงสรรพสิ่งถือกำเนิดจากเต๋า ในที่สุดก็จกกลับคืนสู่เต๋า การอธิบายเรื่องเต๋านี้ในลักษณะเช่นนี้ ดูเหมือนเต๋าทิ้งอยู่ในสภาวะที่ไม่มีรูปร่าง (อภาวะ) นั้น มีตัวตนที่มองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้ ไม่อาจเข้าถึงได้ แต่เป็นสิ่งที่เปี่ยมอมตภาวะหรือสัจภาวะ หากพิจารณาจากคำอธิบายของเล่าจื๊อก็จะพบว่า เต๋าทิ้งที่ไม่มีรูปร่างก็ยังมีตัวตน (อัตตา) อยู่ คล้ายกับเป็นธาตุที่ละเอียดที่สุด อันเป็นที่มาของธาตุที่หยาบ คือ ตัวตนที่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส หมายถึงสรรพสิ่ง แต่คำสอนของพุทธศาสนาเรื่องนิพพานแตกต่างไปจากคำสอนของเต๋าอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ สภาพของนิพพานเป็นความว่างจากตัวตน (อนัตตา) และนิพพานมิได้เป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่ง แต่เป็นแดนแห่งความว่างจากสรรพสิ่งที่เป็นโลกียวิสัย ท่านอธิบายนิพพานแห่งหนึ่งว่า นิพพานเป็นดินแดนที่อยู่เหนือโลกธรรม หรือโลกแห่งลาภ เสื่อมลาภ ยศเสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข และทุกข์ อย่างไรก็ตามหากจะมองถึงผลแห่งการเข้าถึงนิพพาน และเข้าถึงเต๋าแล้ว จะมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ ความสงบและความเป็นอิสระอย่างสมบูรณ์ของจิตใจ ไม่มีอะไรหรือสิ่งใดเข้าไปรบกวนหรือทำให้จิตใจได้รับอันตราย เล่าจื๊อจึงกล่าวว่า การเข้าถึงเต๋าก็คือ การเข้าถึงบรมสุขและในพุทธศาสนาแล้วสภาวะนิพพานประการหนึ่งว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง (นิพพานัง ปริม สุขิ) หมายถึง ความสุขที่ไม่เจอปนด้วยกิเลสตัณหา ซึ่งมีใช้ความสุขด้วยประสาทสัมผัส แต่เป็นความสุขของจิตที่ผ่องใสบริสุทธิ์ จะเห็นว่าจุดมุ่งหมายของลัทธิเต๋ากับพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน

10. เต๋ากับการปกครอง

ตามแนวความคิดพื้นฐานของเล่าจื๊อ คือ มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความดิ้นรน นี่คือธรรมชาติดั้งเดิมของมนุษย์ ดังนั้นการจัดการปกครองควรจะทำให้ความเป็นอิสระแก่ประชาชนในการดำเนินชีวิต ปล่อยให้ประชาชนประกอบธุรกิจการงานของพวกเขาอย่างอิสระ ผู้ปกครองของรัฐไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว และก้าวร้าวในกิจการของพวกเขา ผู้ปกครองควรคอยดูแลอยู่เบื้องหลัง ให้ประชาชนรู้เพียงว่าพวกเขามีผู้ปกครอง และผู้ปกครองจะเข้าไปเกี่ยวข้องก็ต่อเมื่อประชาชนไม่ปฏิบัติตน ฝ่าฝืนกฎแห่งธรรมชาติ ซึ่งเป็นกฎของเต๋าท่านั้น รัฐไม่ควรนำเอาขนบธรรมเนียม กฎหมาย หรือระเบียบอย่างอื่นมาใช้บังคับประชาชนให้ปฏิบัติตาม รัฐใช้เพียงกฎแห่งธรรมชาติดีพอแล้ว แต่รัฐบาลจะต้องปฏิบัติให้เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ประชาชน คนของรัฐจะต้องปฏิบัติหน้าที่อย่างสุจริตและยุติธรรม ไม่เข้าไปแสวงหาผลประโยชน์จากประชาชน เช่นการทุจริตภาชี การเกณฑ์แรงงาน หรือเกณฑ์คนมาเป็นทหารให้ทำการสงครามเพื่อสร้างคามยิ่งใหญ่แก่ผู้ปกครอง ในทัศนะของเล่าจื๊อ การปกครองโดยบัญญัติกฎเกณฑ์ต่างๆมาบังคับประชาชนนั้น เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องและไม่ยุติธรรม เพราะบุคคลผู้บัญญัติกฎเกณฑ์ต่างๆมักจะมีบัญญัติให้ตนและพวกพ้องของตนได้รับผลประโยชน์ หรือบุคคลที่อยู่ภายอำนาจของใคร ก็ย่อมออกกฎเกณฑ์ให้ผู้นั้นได้ประโยชน์ จากแนวคิดของเล่าจื๊อ เราอาจพบความไม่ยุติธรรมได้ทั่วไปในการตรากฎหมายของประเทศที่ปกครองโดยระบบเผด็จการทั้งหลาย เช่น การตรากฎหมายใช้บังคับว่า หากใครคิดกบฏ ทำการกบฏต่อแผ่นดิน จะต้องได้รับโทษหนักถึงประหารชีวิต แต่เมื่อมีบุคคลทำการกบฏ รัฐประหาร สามารถยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินได้สำเร็จ โดยไม่มีเหตุผลสมควรเพียงพอในการทำรัฐประหาร แต่กระทำการยึดอำนาจเพื่อความยิ่งใหญ่ของตนและพวกพ้องเท่านั้น ในที่สุดขณะที่ทำการสำเร็จก็

มิได้รับโทษประหารชีวิตหรือไม่ต้องรับผิดต่อชีวิตที่ล้มตายและทรัพย์สินที่เสียหายแต่ประการใด พวกเขาจะตรากฎหมายออกมาเพื่อให้อภัยโทษแก่ตนและพวกพ้องของตน การที่บัญญัติกฎหมายเช่นนี้ถือว่าไม่ถูกต้องและไม่ยุติธรรม ดังนั้นเล่าจึงจึงเสนอให้รัฐ ทำการปกครองโดยใช้กฎธรรมชาติ ซึ่งเป็นกฎศักดิ์สิทธิ์และเที่ยงตรง

ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นจากการปกครองที่ไม่ถูกต้องและยุติธรรมนั้นมิได้เกิดขึ้นโดยธรรมชาติหรือโดยปราศจากสาเหตุที่นำไปสู่ปัญหาในการปกครองไว้ ใน เต่า-เต๊ะ-จิง บทที่ 14 มีสาระสำคัญว่า “ประชาชนต้องวิพากษ์ เพราะรัฐบาลเก็บภาษีมากเกินไป จึงเป็นสาเหตุให้เกิดความอดอยากยากจน ประชาชนปกครองยาก เพราะรัฐบาลเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับชีวิตของพวกเขามากเกินไป จึงเป็นสาเหตุให้เกิดความยุ่งยากในการปกครอง ประชาชนมองความตายเป็นเรื่องเล็ก สาเหตุมาจากผู้ปกครองมีความเป็นอยู่หรูหราฟุ่มเฟือยเกินไป จึงเป็นสาเหตุให้ประชาชนมองความตายเป็นเรื่องเล็ก”

11. หลักการจัดการปกครอง

เล่าจื๊อให้ทัศนะการจัดการปกครองไว้ โดยแยกองค์ประกอบเป็น 4 ประการ ดังนี้

1. ลักษณะที่ดีของผู้ปกครอง ลักษณะของผู้ปกครองที่ดีตามอุดมคติของเล่าจื๊อ คือ ต้องเป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่เข้าไปก้าวก่ายธุรกิจการงานของประชาชน ไม่แสวงหาผลประโยชน์ใส่ตน ต้องอยู่ข้างหลังประชาชน เมื่อผู้ปกครองอยู่เบื้องหลัง ก็ไม่โอ้อวด ดังคำกล่าวของเล่าจื๊อว่า เมื่อนักปราชญ์อยู่เบื้องบน ประชาชนอยู่เบื้องล่าง ก็ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นภาระหนัก เมื่อนักปราชญ์อยู่เบื้องหน้า ประชาชนอยู่เบื้องหลัง ประชาชนก็ได้ทำร้าย เพราะเหตุนี้ประชาชนต่างนิยมยินดียกปราชญ์ไว้ในที่สูง เคารพยกย่องและไม่มีวันจะถอดถอน นักปกครองที่ดีจะต้องดำเนินตามวิธีของเต๋า ดังคำกล่าวตอนหนึ่งว่า “นักการปกครองชาติศรัทธาในเต๋า มักจะให้ประชาชนมาศรัทธาในตน นักปกครองที่ศรัทธาในเต๋า การงานย่อมลุล่วง ชาวประชายกย่องเกียรติกาจาเย เต๋าว่า ผู้ปกครองที่ดี ประชาชนเพียงรู้ว่ามิใช่เขาอยู่ ต่อมาประชาชนรักและสรรเสริญ ประชาชนเชื่อฟังและกลัวเกรง ความกลัวเกรงนี้มีสองสถานะ คือ กลัวเกรงอำนาจและกลัวเกรงต่อความดี ผู้ปกครองใช้อำนาจปกครอง เมื่อหมดอำนาจประชาชนก็ขาดความเกรงกลัว มิแต่เสียงสาปแช่งตามมา แต่ผู้ปกครองที่เป็นคนดี แม้ไม่มีอำนาจบารมีก็ยังมีผู้คนบูชายกย่อง”

2. ปกครองโดยกฎธรรมชาติ เล่าจื๊อเห็นว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับธรรมชาติ คือ ความดี ทุกคนล้วนเกิดมามีเมตตากรุณา หากรัฐจัดการปกครองให้เป็นแบบธรรมชาติ เริ่มจากการให้เสรีภาพแก่ราษฎรในการดำเนินชีวิต หากมาผิดกับกฎธรรมชาติ รัฐก็ไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับชีวิตของพวกเขา รัฐไม่ควรนำเอากฎเกณฑ์ต่างๆที่มนุษย์บัญญัติมาบังคับให้ราษฎรปฏิบัติ เช่นขนบธรรมเนียมหรือกฎหมาย เพราะกฎเกณฑ์เหล่านี้มิได้ช่วยให้สังคมมนุษย์ดีขึ้น แต่กลับจะสร้างปัญหาให้แกสังคมมากขึ้น เหมือนคำกล่าวที่ว่า “อะไรที่บุคคลได้มาด้วยการใช้กำลังก็ต้องรักษาไว้ด้วยการใช้กำลังเช่นกัน” เล่าจื๊อไม่สนใจกับความเจริญทางด้านวัตถุที่มนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมาและการสมมุติค่าให้สิ่งเหล่านั้น แต่ให้ความสำคัญในด้านจิตใจที่งดงาม เช่น ความรัก ความเมตตา ความอ่อนน้อมถ่อมตน การดำเนินชีวิตก็เป็นไปตามกฎธรรมชาติ อันเป็นวิถีของเต๋า เล่าจื๊อกล่าวถึงสิ่งที่ทำให้คนเรารู้สึกหลงใหลว่า “สี่สิ่ง 5 ทำให้คนตาบอด เสียงทำให้คนหูหนวก รสทำให้คนลิ้นชา” หมายความว่า เมื่อคนรู้จักความงาม ความไม่งามก็เกิดขึ้น เมื่อคนรู้จักความดี ความไม่ดีก็เกิดขึ้น ชาวโลกจึงลุ่มหลงใหลอยู่กับสี่ แสง รสชาติ และการสัมผัส เราจึงกลายเป็นคนตาบอด หูหนวก ฯลฯ จนนำไปสู่ความทุกข์ทรมาน

เล่าจื๊อเห็นว่า หากมนุษย์ดำเนินชีวิตไปตามธรรมชาติดังปัญหาต่างๆก็ไม่เกิดขึ้นกับชีวิตและสังคมคนเราเกิดมาพร้อมกับธรรมชาติคือ ความรัก หากรัฐปกครองประชาชนด้วยความรักและให้พวกเขามีอิสระเสรีภายใต้กฎธรรมชาติ คนเราก็จะอยู่ด้วยความรัก ความเห็นอกเห็นใจ ไม่เอาไรต์เอาเปรียบกัน กฎธรรมชาติเป็น

กฎศกดิ์สิทธิ์และเที่ยงตรง กฎอื่นจึงไม่จำเป็นหากบัญญัติกฎขึ้นมาจะก่อให้เกิดความไม่ยุติธรรมและก่อปัญหาต่างๆได้มากขึ้น ดังคำกล่าวของเล่าจื้อ “ข้อห้ามมีมากเท่าใด โจรผู้ร้ายก็ยิ่งชุกชุมมากขึ้นเท่านั้น อาวุธยิ่งร้ายแรงและแหลมคมเท่าใด ความปั่นป่วนจรจลก็จะมีมากขึ้นเท่านั้น สิ่งประดิษฐ์ยิ่งทันสมัยเท่าใด กลวิธีในการพลิกแพลงก็ยิ่งมากขึ้นเท่านั้น การมีกฎหมายและข้อห้าวจกจิกมากเท่าใด พลเมืองก็ยิ่งยากจนลงเท่านั้น” เพราะฉะนั้นนักปราชญ์จึงกล่าวว่า “ข้าพเจ้ามิได้ทำอะไร ประชาชนก็ปรับปรุงตัวเอง ข้าพเจ้าตั้งอยู่ในความสงบ ประชาชนก็กลายเป็นคนซื่อสัตย์ ข้าพเจ้าไม่ได้ทำอะไรประชาชนก็กลายเป็นคนร่ำรวย ข้าพเจ้ามิโลภมาก ประชาชนก็กลายเป็นคนดีและมีชีวิตเรียบง่าย”

ตามทัศนะของเล่าจื้อ ลักษณะของผู้ปกครองที่ดีอีกอย่างหนึ่ง คือ เป็นคนไม่หลงอำนาจ ไม่ทำตนเป็นนาย ประชาชนควรอยู่เบื้องหลัง และปฏิบัติหน้าที่โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน เล่าจื้อกล่าวเปรียบเทียบความดีที่ถาวรว่า “แผ่นดินฟ้าและผืนดินยืนยงและดำรงอยู่ได้นาน เพราะไม่มีความโลภอยากอยู่นานๆ ปราชญ์ควรทำตนให้เป็นผู้ตามประชาชน ก็จะได้เป็นผู้นำประชาชน สละความเห็นแก่ตัว ก็จะได้อะไรอีกมากมาย และไม่เห็นแก่ตน ย่อมส่งผลให้เขาได้รับอย่างไพบูลย์”

3. รัฐไม่ควรจัดการศึกษาสูงเกินไปให้แก่ประชาชน เล่าจื้อเห็นว่า มนุษย์เกิดมาหากเขาได้มีชีวิตอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ ความชั่วร้ายก็จะไม่เกิดขึ้นในจิตใจของพวกเขา แต่ถ้ารัฐจัดสิ่งแวดล้อมที่ขัดต่อธรรมชาติ เช่น การประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ๆขึ้นมา และสมมุติค่าให้แก่สิ่งต่างๆ ซึ่งเป็นสาเหตุให้คนเราก่อกิเลสตัณหาปรารถนาอยากได้อะไรในครอบครองของตน จนนำไปสู่การแก่งแย่งแข่งขัน การทุจริต คดโกง หลอกลวง เอารัดเอาเปรียบกัน เล่าจื้อเห็นว่า การจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนสูงเกินไปไม่เกิดผลดีที่จะทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก เพราะผู้ที่ได้รับการศึกษาสูงกว่าและดีกว่า มักจะใช้ความรู้และสติปัญญาไปในทางทุจริต คดโกง เอารัดเอาเปรียบผู้ที่มีสติปัญญาต่อยกว่าตน หรือไม่ก็มักจะคิดค้นและประดิษฐ์สิ่งต่างๆขึ้นมาเพื่อหาผลกำไรและใช้กลวิธีการโฆษณาให้ประชาชน เกิดความอยากได้อะไร ก่อให้เกิดค่านิยมในการบริโภคใช้สอยจนเกิดความฟุ่มเฟือย และผู้ที่แสวงหาวัตถุสิ่งของในทางสุจริตไม่ได้ ก็ทำการหลอกลวง ปล้นจี้ เป็นต้น ดังนั้นเล่าจื้อ จึงไม่สนับสนุนให้จัดการศึกษาสูงเกินไป เพราะการศึกษาสูงไม่อาจทำให้เข้าถึงได้ แต่มักอยู่ที่ต่ำซึ่งคนธรรมดาทั่วไปสามารถเข้าถึงได้

4. รัฐควรอบรมประชาชนให้มีความสงบทางจิตใจ เล่าจื้อเห็นว่า รัฐแทนที่จะจัดการศึกษาสูงให้แก่ประชาชน ควรทำการอบรมสั่งสอนประชาชนให้มีชีวิตอย่างเรียบง่าย มีจิตใจสงบไม่โลภ ไม่เป็นทาสของกิเลสตัณหา ไม่ทะยานอยาก แสวงหาแต่สิ่งที่จำเป็นต่อชีวิต ดำเนินชีวิตตามธรรมดารธรรมชาติ ไม่แก่งแย่งแข่งขัน เล่าจื้อกล่าวไว้ในคัมภีร์ตอนหนึ่งว่า “มิได้ยกย่องคนฉลาด ประชากราชฎร์ก็ไม่แก่งแย่งชิงดี มิให้ค่าแก่สิ่งที่หายาก ประชากราชฎร์ก็ไม่ลักขโมย ขจัดตัวตนแห่งความอยาก จิตใจของประชากราชฎร์ก็บริสุทธิ์ ดังนั้นปราชญ์จึงปกครองด้วยการทำจิตของประชากราชฎร์ให้ว่าง บำรุงเลี้ยงให้อิ่มหนำ ทำการตัดทอนความอยาก เสริมสุขภาพร่างกาย ความคิดและความปรารถนาของประชากราชฎร์ก็ถูกชะล้างให้สะอาด คนฉ้อฉลมีอาชญากรรมทำการทุจริต ปราชญ์ปกครองโดยไม่ปกครอง ดังนั้นทุกอย่างก็ถูกปกครองและดำเนินอย่างเป็นระเบียบ”

12. เต๋า คือ อุดมคติชีวิต

เล่าจื้อเป็นปรัชญาเมธีคนแรกของจีนที่สอนเรื่องสิ่งสมบูรณ์แห่งเอกภพที่มีใช้พระเจ้า เป็นสิ่งไม่มีตัวตนสิ่งสมบูรณ์ (The Absolute) อันเป็นจักรภพของจักรวาลนั้น เล่าจื้อสมมุติเรียกในชื่อ “เต๋า” (Tao) สิ่งสมบูรณ์ที่มีนามว่าเต๋านี้ จึงเรียกขานกันเรื่อยมาในนามสมมุติ

ตามทัศนะของเล่าจื้อ เต๋านี้ไม่อาจอธิบายด้วยคำพูดใดๆ ดังคำกล่าวของเล่าจื้อที่ตอบคำถามในครั้งพบขงจื้อ ซึ่งขงจื้อถามว่า “ได้ยินได้ฟังมาก็มากแล้วจนกระทั่งบัดนี้ก็ยังไม่ทราบว่เต๋าคืออะไร?” เล่าจื้อก็ตอบ

ขงจื้อไปว่า “ถ้าเต๋าเข้ามาอยู่ที่ตัวตนได้ ใครเล่าจะไม่ปรารถนาเต๋า ทำไมท่านไม่หาเต๋ามาอยู่กับตัวท่านบ้าง” อาจตีความหมายได้ว่า การที่เล่าจื้อไม่ตอบตรงๆว่าเต๋าคืออะไร ก็เพราะท่านไม่อาจอธิบายได้ครบถ้วนทุกแง่ทุกมุม เนื่องจากเต๋าที่แท้นั้นเป็นอภิวา (ไม่มีรูปร่าง) หรือเป็นสัจภาวะ (ความจริงสูงสุด) มีลักษณะคล้ายกับนิพพานในพุทธศาสนา ไม่อาจเข้าถึงหรือรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส ต้องรู้ได้ด้วยจิต แต่ต้องเป็นจิตที่ว่างจากกิเลสตัณหา

การที่เล่าจื้อกล่าวว่า “การบรรลุเต๋าคือการเข้าถึงบรมสุข” หมายถึงบุคคลที่สามารถฝึกฝนจิตใจของตนให้ว่างจากความโลภ ความหลงในเกียรติยศ ชื่อเสียง ความยิ่งใหญ่ในอำนาจวาสนา เลิก ละ ปล่อยวาง ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย มีเต๋าเป็นอุดมคติ คือให้ความว่างเป็นจุดหมายสูงสุด นี่เป็นวิถีเข้าสู่บรมสุข เล่าจื้อจึงสอนเรื่องทฤษฎีย้อนกลับ ซึ่งเป็นทฤษฎีอธิบายเกี่ยวกับ การหมุนเวียนไปมาของสรรพสิ่งว่า จุดเริ่มต้นของสิ่งหนึ่งก็คือ จุดจบของสิ่งหนึ่ง เช่นความรุ่งโรจน์ถึงขีดสุดก็คือ จุดเริ่มต้นของความเสื่อม ชีวิตมนุษย์เริ่มต้น (เกิด) มาจากความว่าง (ไม่มีอะไร) ก็จะต้องกลับไปสู่ความว่าง (ไม่มีอะไร) อีก (ตาย)

ดังนั้นเราอย่าไปหลงอยู่กับลาภ ยศ ความมีเกียรติ เพราะเป็นสิ่งสมมุติ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสาเหตุให้เกิดปัญหาต่อชีวิตและสังคมมนุษย์ หากเราเอาชนะจิตใจของตนได้ก็เท่ากับเอาชนะโลกทั้งโลกได้ เพราะการเอาชนะผู้อื่นด้วยกำลัง ทราบใดที่ยังมีกำลังก็สามารถรักษาชัยชนะไว้ได้ แต่เมื่อใดกำลังน้อยลงหรือคนอื่นมีกำลังเหนือกว่าก็หมายถึงความพ่ายแพ้ เหมือนกีฬาว่ายน้ำ นักว่ายน้ำที่มีกำลังสามารถยกน้ำหนักได้มากกว่าก็เป็นฝ่ายชนะ แต่เมื่อมีคนใหม่ที่สามารถยกน้ำหนักได้มากกว่าก็หมายถึง ความพ่ายแพ้ มนุษย์เราหากเอาชนะจิตใจตนเองได้แล้ว ไม่มีใครหรือไม่มีอะไรจะมาเอาชัยชนะไปจากเขาได้ ดังคำสอนของเล่าจื้อที่ให้เกิดเตือนใจไว้ เช่นคนที่เขย่งเท้าเพื่อให้ตัวเองสูงกว่าคนอื่นย่อมยืนอยู่ไม่ได้นาน คนที่ก้าวเท้ายาวเกินไปเพื่อให้ตนเองล้ำหน้าผู้อื่นย่อมวิ่งไปไม่ได้ไกล คนที่ขอบบยกยอตนเองจะไม่ได้รับการยกยอนับถือ และคนที่ชอบโอ้อวดจะไม่ได้รับอะไรเลย หรือคนที่รู้จักพอคือคนร่ำรวย คนที่โลภมากอยากได้ไม่รู้จักพอ ก็คือคนยากจน

การที่เล่าจื้อสอนให้เอาเต๋าเป็นอุดมคติชีวิต ไม่ว่าจะเป็ด้านเศรษฐกิจการเมือง การปกครอง และสังคมนั้น ก็เพื่อให้ทุกอย่างดำเนินไปอย่างสมดุลหรือทางสายกลาง กล่าวคือหากสิ่งใดมากเกินไปย่อมเกิดช่องว่างขึ้น เหมือนคนหนึ่งร่ำรวย มีมากเกินไป เช่น บางคนครอบครองที่ดินมากเกินไป แต่คนอีกจำนวนหนึ่งไม่มีที่ดินจะอยู่อาศัยและทำมาหากิน ปัญหาย่อมเกิดตามมา คือ การบุกรุก การจี้ปล้น เป็นต้น ดังนั้นในความคิดของเล่าจื้อ หากมนุษย์เราให้ความรักความเมตตา ช่วยเหลือเกื้อกูลกันทุกคน ทำตนเป็นผู้ให้โดยไม่หวังผลตอบแทน ก็เท่ากับทุกคนเป็นผู้รับโดยอัตโนมัตินั่นเอง ฐานะของคนเราจะใกล้เคียงกัน ไม่มีใครร่ำรวยและไม่มีใครเป็นคนยากจน เมื่อดุลยภาพเกิดขึ้น ปัญหาของมนุษย์ก็จะหมดไป นี่เป็นเรื่องธรรมชาติธรรมดา เป็นวิถีโคจรของเต๋า หากมนุษย์ขัดขืนหรือฝ่าฝืนกฎของเต๋า จิตใจไม่ว่าง ปล่อยใจให้ตกเป็นทาสของกิเลสตัณหา มนุษย์ก็จะประสบกับความพินาศหายนะอย่างแน่นอน

13. จริยธรรมของลัทธิเต๋า

จริยธรรมหรือหลักปฏิบัติเพื่อบรรลุเต๋า เล่าจื้อกล่าวว่า สาระตามหลักการ คือ การดำเนินชีวิตไปตามธรรมชาติ ทำตนให้กลมกลืน (สมดุล) กับธรรมชาติ ไม่ละโมภ ฟุ้งพาวอาศัยกันโดยทุกคน ทำตนเป็นผู้ให้ ถ้อยทีถ้อยอาศัย มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่โอ้อวดแข็งกระด้าง สรุปเป็นหลักจริยธรรมได้ 3 ประการ คือ

1. เมตตากรุณา ในแนวความคิดขั้นมูลฐานของเล่าจื้อ คือ มนุษย์เกิดมาพร้อมกับธรรมชาติ คือ ความดี นั่นคือ ทุกคนเกิดมาพร้อมกับความเมตตากรุณา คือ ความรักและความสงสารที่จะช่วยเหลือผู้อื่น แต่เมื่อเราเกิดมาท่ามกลางสิ่งแวดล้อมหรือสังคมที่ไม่ดำเนินไปตามธรรมชาติ เป็นสังคมที่เต็มไปด้วยสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นใหม่และบัญญัติสิ่งใหม่ จึงเป็นสาเหตุให้คนเรารู้สึกหงุดหงิด เกิดความโลภอยากได้อะไรก็มี และอยากเป็นตามที่สังคม

สมมุติ ธรรมชาติดั้งเดิมที่ติดตัวมากับมนุษย์ คือ ความดีก็ค่อยๆหมดไป ความเห็นแก่ตัวและเห็นแก่พวกพ้องก็เข้ามาแทนที่ นำไปสู่การยื้อแย่ง แข่งขันโกหก หลอกลวง ฉ้อฉล ใช้กลโกงต่างๆ ในที่สุดมนุษย์ก็พบกับความพินาศ

เล่าจื้อจึงสอนให้มนุษย์กลับไปหาธรรมชาติดั้งเดิมของตนโดยการลดละเลิก ความเห็นแก่ตัว ฝึกฝนอบรมจิตใจให้เป็นคนมีเมตตา กรุณาต่อกัน พึ่งพาอาศัยกัน เลิกการสมมุติค่าให้แก่วัตถุต่างๆ เช่น เพชรนิลจินดา หรือไม่ยึดติดในเกียรติยศชื่อเสียงว่าเป็นสิ่งที่สูงส่ง เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องของการสมมุติ ซึ่งคนเราเกิดมาก็มีสภาพเหมือนกันหมด คือ ความเป็นมนุษย์ และมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ หากมนุษย์ไม่วิ่งหนีจากธรรมชาติ มีชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ความสงบสุขย่อมบังเกิดขึ้น

2. กระหม่อมกระหม่อม หลักจริยธรรมอีกข้อหนึ่งที่เล่าจื้อเน้น คือ การมีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย แสวงหาเฉพาะสิ่งที่จำเป็นต่อชีวิต ไม่ละโมภะอยากได้จนเกินความจำเป็น เช่น การสะสมทรัพย์ากรต่างๆ ไว้มากเกินไป ความพอดี รู้จักความพอดี เลิกละสิ่งที่ไม่จำเป็นเสีย บางทีคนเรามีความโลภ อยากได้สิ่งนั้นสิ่งนี้ เมื่อได้แล้วก็ไม่รู้จักพอ อยากได้มากขึ้นไปอีก ความอยากของคนเราหากไม่มีการบรรเทาหรือกำจัดก็อยากเรื่อยไปไม่มีวันสิ้นสุด ความทุกข์ส่วนหนึ่งก็เกิดจากการดิ้นรนแสวงหาสิ่งที่ปรารถนา และความทุกข์ส่วนอื่นก็ตามาอีก คือ ไม่สมหวัง พลาดหวัง ไม่ได้ในสิ่งที่ตนปรารถนา หรือหากว่าได้สมความอยากแล้ว หากสิ่งนั้นต้องพลัดพราก สูญหาย หรือ สลายไป ก็จะต้องประสบกับความทุกข์ ความเศร้าโศก ห่วงหาอาลัยต่อสิ่งที่พลัดพรากจากไป เล่าจื้อกล่าวว่า “บาปหนักที่สุดของมนุษย์ คือ การยอมตนให้ตกเป็นทาสแห่งความอยาก ความปรารถนา ไม่มีความทุกข์ชนิดใดเลวร้ายไปกว่าความไม่รู้จักพอ ไม่มีความเลวร้ายชนิดใดยิ่งไปกว่าการเล่นการพนัน”

3. อ่อนน้อมถ่อมตน หมายถึง การรู้จักให้เกียรติแก่กันและกันในการไปเกี่ยวข้องกับผู้อื่น ควรประพฤติตนให้เป็นคนสุภาพ อ่อนน้อมถ่อมตน ไม่โอ้อวดทะนงตน เพราะความแข็งกระด้างเป็นสัญลักษณ์แห่งความตาย เปรียบเหมือนต้นไม้ขณะที่มีชีวิตอยู่ ย่อมมีความอ่อน ใบไม้อ่อนไหว ดูสวยงาม แต่เมื่อต้นไม้ตายลง กิ่งไม้ใบไม้จะแข็งดูไม่สวยงาม คนเราก็เช่นกันหากต้องการความสำเร็จหรือชัยชนะก็ควรใช้ความอ่อนโยน จึงจะเป็นความสำเร็จหรือชัยชนะที่มั่นคง เล่าจื้อเปรียบคนดีเหมือนน้ำ น้ำเป็นของอ่อน น้ำสามารถปรับตนเองให้เข้ากับสถานการณ์ต่างๆ ได้ เช่น เรานำน้ำไปใส่ขวด น้ำก็เป็นรูปขวด นำไปใส่แก้ว น้ำก็เป็นรูปแก้ว ไม่ว่าจะนำน้ำไปใส่ภาชนะชนิดใดน้ำก็จะปรับตัวไปตามภาชนะชนิดนั้น แต่ความอ่อนของน้ำมิใช่ความพ่ายแพ้กลับเป็นความสำเร็จสอดคล้องและกลมกลืน จนสามารถเอาชนะสิ่งที่แข็งแกร่งได้ เช่น น้ำหยดลงหินทุกวันๆ หินก็กร่อน เมื่อใดน้ำรวมกันด้วยการไหลจากลำธารน้อยใหญ่จนกลายเป็นมหาสมุทร น้ำก็จะมีพลังอย่างมหาศาลสามารถทำลายทุกสิ่งได้ ดังนั้นคนเราควรทำตัวเหมือนน้ำ รู้จักปรับตนให้เข้ากับสถานการณ์ได้ แต่เล่าจื้อกล่าวเตือนไว้ว่า ไม่ควรปรับตัวให้เกินความพอดี เพราะจะทำให้เสียความเป็นคนไป ให้เป็นคนอ่อนน้อม มิใช่เป็นคนอ่อนแอ

ตามทัศนะของเล่าจื้อ บุคคลที่เป็นใหญ่หรือเป็นผู้นำมหาชนได้ ต้องอาศัยความอ่อนน้อมถ่อมตน เพราะสิ่งที่ยิ่งใหญ่ต้องอยู่ในที่ต่ำเสมอ เหมือนน้ำที่กว้างใหญ่ไพศาล ก็เกิดจากสายธารน้อยใหญ่ที่ไหลลงสู่ที่ต่ำ และติกระฟ้าที่สูงตระหง่าน สามารถตั้งอยู่ได้นาน ก็เพราะมีรากฐานที่แข็งแรงรองรับ เพราะฉะนั้นบุคคลที่เป็นใหญ่ได้ก็เพราะอยู่ในที่ต่ำ คือ ความสุภาพอ่อนน้อม มีคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา ไม่หลงตนว่ามีอำนาจาสนาใช้อำนาจกดขี่ ดังคำสอนที่เล่าจื้อกล่าวไว้ในคัมภีร์เต๋า-เต้-จิง บทที่ 8 ว่า “คนที่ดีที่สุดมีลักษณะเหมือนน้ำ น้ำให้ประโยชน์แก่ทุกสิ่ง ไม่เคยแก่งแย่งแข่งขันกับสิ่งใด น้ำมักไหลไปอยู่ที่ต่ำสุดอันเป็นที่ที่คนดูหมิ่นเหยียดหยาม ดังนั้นน้ำจึงอยู่ในที่ใกล้เต๋า..”

เล่าจื้อสอนว่า คนที่มักโอ้อวดทะนงตน หากระงับได้ดี เพราะน้ำหากรินลงในแก้ว เมื่อเต็มแล้วก็ล้นออก คนที่ชอบแสดงความแหลมคมของตนโดยไม่เลือกที่และกาลเวลา ย่อมรักษาตนได้ไม่นาน คนที่มั่งคั่งมี

ทรัพย์สมบัติเต็มบ้าน สุดท้ายก็ไม่อาจรักษาทรัพย์สมบัติเหล่านั้น การหึงผยองในเกียรติยศและความมั่งคั่ง ร่ำรวย เป็นสาเหตุนำไปสู่ความพินาศหายนะ ประชาชนเมื่อปฏิบัติภารกิจจนสำเร็จปรากฏเกียรติยศชื่อเสียงแล้ว ควรปลีกตนออกไปเสีย หากไม่ทำเช่นนี้ถือว่าฝ่าฝืนต่อวิถีแห่งเต๋า

เล่าจื๊อกล่าวถึงสิ่งประเสริฐ 3 ประการ ท่านยึดถือปฏิบัติตลอดมา แต่ไม่รับผลแห่งการปฏิบัติ นั้นคือ ความสุภาพ ความกระหม่อมกระหม่อม และความอ่อนน้อมถ่อมตน และอธิบายว่า ด้วยอานุภาพของสิ่ง ประเสริฐ 3 ประการนี้ เป็นผลให้ข้าพเจ้าไม่ต้องตกเป็นเหยื่อของผู้อื่น จงสุภาพเพื่อความกล้าหาญ จงกระหม่อมกระหม่อมเพื่อความเป็นอยู่ และจงอย่าชิงล้ำหน้าผู้อื่น จะได้เป็นผู้นำผู้อื่น หากทิ้งแผนการใดๆ เสีย ได้ หากละทิ้งการคาดหมายผลกำไรไปบ้างจะเป็นการดี ขโมยจะเข้าบ้านไม่ได้ ผู้ชนะคนอื่นเป็นคนเก่งกล้า ผู้ชนะตนเองเป็นพระเจ้า ผู้ใดกระทำความพินาศ ผู้ใดยึดถือยึดอ้อมขาดทุน ดังนั้นปัญญาชนจึงไม่กระทำ ไม่ยึดถือ ก็เพื่อให้ตนพ้นจากความพินาศและการขาดทุน

14. บทสรุป

เล่าจื๊อ (พิน ดอกบัว, 2554) สอนให้คนกลับเข้าหาเต๋า เพราะเต๋าทำให้มนุษย์มีความสุขอย่างเต็ม ต่มาแล้ว แต่ต่อมมนุษย์ถูกความอยากเข้าครอบงำ ทำให้ตกอยู่ในอำนาจกิเลสตัณหาของตน จึงหันหลังให้เต๋า มุ่งหน้าแสวงหาสิ่งต่างๆ มาสนองความอยากของตัว ผลก็คือมนุษย์ต้องมีความทุกข์เดือดร้อนมากขึ้นทุกที มีวิธี เดียวเท่านั้นที่จะขจัดความเลวร้ายได้ ก็โดยการหันไปหาเต๋า นั่นก็คือ ดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกลมกลืนกับ ธรรมชาติ ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย ตัดความฟุ้งเฟ้อ เลิกละการศึกษาเล่าเรียน หยุดสร้างวัฒนธรรมและอารย ธรรมต่างๆ ให้หมดสิ้น หากทำได้เช่นนั้นมนุษย์ก็จะกลับเข้าหาเต๋า มีความสุขอย่างเต็มต่าตามเดิม

บรรณานุกรม

ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. (2549). **เต๋าทางแห่งธรรมชาติ**, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

ธวัช หอมทวนลม. (2545). **ปรัชญาจิ้น**, กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์.

พิน ดอกบัว. (2554). **ปวงปรัชญาจิ้น**, กรุงเทพฯ : สยามปริทัศน์.